

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ТАЗА СУ ПРОБЛЕМАСЫ**Кабашева Тоғжан Маратқызы**vip_kabasheva@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекші – т.ғ.к., профессор м.а. К.М. Ильясова

Мамандардың пайымдауынша жер шарының $\frac{3}{4}$ бөлігі ауыз судан тұрады. Ол үш агрегаттық күйде болады: қатты, сұйық және газ тәріздес пішінде. Адамзаттың өмірін сусыз елестету мүмкін емес. Себебі, біздің организмнің 70%-ын, ал қалған тірі-ағзалар мен өсімдіктердің 80%-ы судан құралған. Қазіргі кезде судың ластануы, оның тапшылығы жаһандық деңгейдегі мәселелердің бірі, әлемде 768 миллион адам таза ауыз суға қол жеткізе алмаса, 3,5 миллиард адам қажетті деңгейде өмір сүру үшін су тапшылығынан зардап шегіп отыр [1].

Су - ең алдымен сарқылмайтын ресурс, бірақ әлемдегі су ресурстарының біркелкі бөлінбеуіне және халықтың демографиялық өсуіне байланысты су тапшылығы әлемде айқын байқалады. Елдің егемендігі мен тәуелсіз экономикалық дамуына қажетті негіз Су болып табылады, оның тапшылығы мемлекеттің дамуына қауып-қатер тундырады. Жалпы, дүние жүзін су ресурстары жеткілікті мемлекеттер мен жеткіліксіз мемлекеттер деп бөлуге болады. Біріншісіне: Солтүстік Америка, Оңтүстік-Шығыс Азия, Бразилияның солтүстігі, Скандинавия, Орталық Африка және т.б. аймақтарды жатқызсақ. Екіншісіне: Таяу Шығыс, Солтүстік Африка, Оңтүстік Еуропа және т.б. аймақтарды жатқызуға болады. Халық санының өсуі су тұтнуының артуына әкеледі, өйткені ауыл шаруашылығында, өнеркәсіпте, коммуналдық қызметтерде және т.б жағдайларда су қолданылады. Елдің тұрмыс-тіршілігі мен экономикасы су ресурстарына толық тәуелді аймақтарға – Біздің Орталық Азияны жатқыздыруға болады [2].

Орталық Азия - Еуразия материгінің орталығында орналасқан аймақ, аймақтың «терең» орналасуы Орталық Азиядағы табиғи және климаттық жағдайларға айтарлықтай әсер етеді. Төрт миллионнан астам шаршы метр аумақты алып жатыр. Алайда шөл, жартылай шөл және құрғақ дала барлық аумақтың 70% астамын алады, бұл аймақтағы ылғалдың жетіспеушілігін көрсетеді. Орталық Азия аймағындағы су ресурстарының негізгі көздері Орталық Азия мен оған іргелес өңірлердің аумағында ішінара немесе толық орналасқан тау жүйелеріне байланысты. Су ресурстары жер үсті суларымен (өзендер, көлдер), жер асты суларымен және мұздықтармен, Тянь-Шань, Алтай, Памир тау тізбектері, дәлірек айтқанда, мұздықтар Орталық Азиядағы су ресурстарының теңгерімін қамтамасыз етуде және сақтауда басты рөл атқарады.

Орталық Азия - бұл Қырғызстан, Түрікменстан, Тәжікстан, Өзбекстан және Қазақстан үшін ортақ атауы. Орталық Азия елдерінің су ресурстары трансшекаралық өзендердің ағынынан қалыптасады, олар басқа аумақтар арқылы өтеді және үшіншіде пайдаланады. Сондықтан, Орталық Азия аймағындағы әр елдің суды пайдалану дербес және тәуелсіз емес. Ол әрқашан өзара ынтымақтастықтың барлық жағын қамтиды және Арал теңізі бассейнінің бірыңғай су жүйесін пайдаланып, халықтар мен елдер арасындағы дипломатиялық, экономикалық және тату көршілік қатынастарға негізделеді. Осы жағдайларда суды пайдалану мәселесі елеулі эмоциялық реңкке ие болса да, мемлекет-аралық суды тұтынуды реттеу тәжірибесі көрсеткендей, оңтайлы шешімдерге жетудің жалғыз жолы - өркениетті шешімдерге негізделген келісімдерге қол жеткізу [2].

Бұл аумақтың су ресурстары біркелкі бөлінбеген; Қазақстан, Түрікменстан және Өзбекстан су ресурстары жеткіліксіз елдердің қатарында болса, ал Қырғызстан мен Тәжікстан су ресурстары жеткілікті елдер қатарында.

Орталық Азияның маңызды ерекшелігі, екі ел ішінде - Тәжікстан мен Қырғызстан су ағынын қалыптастыру аймағында орналасқан, ал қалған республикалар ағымдардың

дисперстік аймағында орналасқан. Сонымен қатар, аймақтағы суды тиімді пайдаланудың негізгі саралануы бар. Тәжікстан мен Қырғызстан үшін су негізінен гидроэнергияны дамыту үшін, ал суармалы егіншілік үшін Қазақстанға, Түрікменстанға және Өзбекстанға жұмсалады [2].

Орта Азия елдері Арал теңізі бассейнінде, тұтастай алғанда, Еуропа континентінің, Орташа және Қиыр Шығыстың елдерімен байланыстыратын аумақтық байланыстың стратегиялық жағынан кеңістіктік позициясын алады. Ұлы Жібек жолы бір кездері осы аймақ арқылы өткен. Төрт мемлекеттің бассейні - Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан, Өзбекстан Республикасы, сондай-ақ Қазақстанның оңтүстік бөлігінде, Ауғанстанның солтүстік бөлігінде және Иран Ислам Республикасын қамтиды [3].

Орталық Азияны бөліп қарайтын болсақ: Өзбекстан Біріккен Ұлттар Ұйымының аймақтағы барлық мемлекеттердің мүдделерін есепке ала отырып, Әмудария мен Сырдария өзендерінің су ресурстарын пайдалану туралы ұсынған конвенциялардың бірлескен әзірленуін және үйлестіруін ұсынған болатын.

«Орталық Азия су ресурстарына өте тәуелді және қазір жаһандық жылыну мен суды тұтынудың көлемін ұлғайту жағдайында, бұл мәселе кең ауқымда көтеріле бастаған жоқ, Орталық Азияның барлық экономикалық жерлерінің 90% -ы жасанды суаруды талап етеді. Сондай-ақ аймақтарда өмір сүретін халықтың 80% (55 млн адамнан астам) тікелей су ресурстарына байланысты. Дүниежүзілік Банктің болжамдарына сәйкес, 2050 жылға қарай 90 миллионға жуық адамға болжанатын демографиялық өсімнің аясында судың тапшылығы 25-30 пайызға жетеді. Сонымен бірге, суармалы егіншілік үшін пайдаланылатын су ресурстарына деген қажеттілік 2020 жылға қарай 30% -ға артуы мүмкін» - дейді Өзбекстан Республикасының вице-премьері Надыр Атажанов [4].

БҰҰ сарапшыларының пікірінше, Орталық Азиядағы су ресурстарын ұтымды пайдаланудың экономикалық пайдасы өңірлік жалпы ішкі өнімнің 5% немесе шамамен 20 млрд. БҰҰ 2017 жылы Орта Азияда су ресурстарын бөлу туралы конвенция жобасын әзірледі. Конференция Сырдария және Әмудария өзендерінің бассейндерімен тікелей байланысты. Бұл жоба су секторындағы ынтымақтастық үшін құқықтық негіз қалыптастырады және аймақтың төрт еліне: Қазақстанға, Қырғызстан, Тәжікстанға және Өзбекстанға қатысты [4].

Қырғызстан Орта Азияның жабық бассейні болып табылады. Су ресурстары тек Қырғызстан үшін емес, бүкіл Орталық Азия үшін де маңызды, стратегиялық ресурс болып табылады. Үлкен су қорлары, жылына 50 км³, жер асты суларының 13 километрі, көлдерде 1745 км³, мұздықтарда 500-ден 650 км³ тұщы су бар, республиканың қажеттіліктері үшін тек 12-17% ғана пайдаланылады. Өзен суларының басым бөлігі Арал теңізі бассейніне кіреді және Орта Азияның ең ірі өзендерінің: Сырдария, Шу және Талас жүйелеріне жатады. Республиканың оңтүстік-шығыс бөлігінің өзен желісі. Талас аумағында өзен ағының қалыптастыру жалпы тау ауданының 87% -ын құрайды.

Сондықтан су ресурстарын басқару және оларды сақтау саласындағы аймақтық ынтымақтастық шеңберді тиімді және ұтымды тәсіл, жауапты қатынас орнату және бірлескен іс-әрекеттерді қажет етеді [5].

Кейінгі оқиғаларды болжау оңай. Су ресурстарының еріксіз төмендеуі жанжалдардың пайда болуына және аймақтың жекелеген экономикалық секторлары арасындағы қарама-қайшылықтардың дамуына тікелей әсер етеді. Тиісінше, жеке мемлекеттер арасында қатынастардың шиеленісіп нашарлануына апарды..

Тәжікстан мен Қырғызстанда жаңа электр станцияларын (Рогун мен Қамбарата

ГЭС-1) қолданыстағы модернизацияға және электр қуатын өндіруді көбейтуге қажетті. Бұл әсіресе Қырғызстанға да қатысты, өйткені бұл елдің электр-энергиясын өндіру мен тұтыну деңгейі бірдей деңгейде. Егер жағдай өзгермесе, онда елдегі күрделі жағдай сөзсіз орын алады және құлдырауы мүмкін.

Өзбекстан аумағының басым бөлігі Сырдария өзенінің есебінен сүріп жатқандықтан, оның көршілерімен жаңа гидроэлектр станцияларын салу өте тиімді емес. Басқа елдер де бұл мәселені мақұлдамайды: Қазақстан мен Түрікменстан.

Экологиялық мәселелерді шешу. Бұл тақырып өте кең ауқымда, жеке және жан-жақты қарауды қажет етеді. Сұрақ Орталық Азияның барлық елдеріне қатысты, өйткені аймақ үнемі су объектілерін ластауда. Себептердің бірі - ыстық климат, алайда әлі күнге дейін адамның қызметі көп зиян келтіреді. Судың сапасы мен құрамының күрт нашарлауы тікелей өзендерге және ағынды сулардың коллекторлық-дренаждық желісіне үнемі түсіп кетуіне тікелей әсер етеді [6].

Сондай-ақ, 2015 жылы Алматы қаласында (Қазақстан) Қазақ-Герман университетінің базасында Орталық Азиядағы су ресурстарын басқару саласындағы мамандар даярлау мәселелері талқыланды, онда Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстанның жоғары оқу орындарының оқытушылары Су ресурстары жөніндегі комитетпен Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы министрлігі және Біріккен Ұлттар Ұйымының Білім, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымы (ЮНЕСКО) бірігіп жұмыс жасауы тиіс делінген [7].

Көріп отырғанымыздай, су ресурстарын басқару мемлекеттік және жекеменшік секторлардағы көптеген шешімдер қабылдауды талап етеді. Мәселе мынада, бұл бірлескен жауапкершілікті конструктивті түрде қалай аударуға болады, әртүрлі партиялар нақты шешімдердің келісілген дамуына қатысу үшін біріктірілуі мүмкін. Осы кезеңде суды пайдалану және суды қорғау саласында басқару дағдыларын меңгеретін жасмамандарды даярлау қажет, ал болашақта еліміздің су секторының даму мәселелерін шешуге байланысты қиын шешімдер қабылдауға көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Дайырбеков О. Д., Алтынбеков Б. Е., Торғауытов Б. К., Кенесариев У. И., Хайдарова Т. С. Аурудың алдын алу және сақтандыру бойынша орысша-қазақша терминологиялық сөздік. «Ғасыр-Ш», 2005 жыл. ISBN 9965-752-06-0. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://kk.m.wikipedia.org/wiki/> [Есепке алынған күн: 24.03.2019].
2. «Экономика и экономические науки» Донбаева.Г.Ч. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-vodnyh-resursov-tsentralnoy-azii> [Есепке алынған күні: 25.03.2019].
3. Проблема водных ресурсов в Центральной Азии.[Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.ictsd.org/bridges-news/мосты/news/проблема-водных-ресурсов-в-центральной-азии> [Есепке алынған күн: 24.03.2019].
4. Водный кризис в Центральной Азии: 90% хозземель требуют искусственного орошения. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://www.google.ru/amp/s/informburo.kz/amp/novosti/vodnyy-krizis-v-centralnoy-azii-90-hozzemel-trebuyut-iskusstvennogo-orosheniya.html> [Есепке алынған күн: 24.03.2019].
5. Экономика и экономические науки» Донбаева.Г.Ч. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-vodnyh-resursov-tsentralnoy-azii> [Есепке алынған күн: 24.03.2019].
6. Stanchin Ivan Voronezh Institute of Economics and Law, Voronezh. [Электрон. ресурс]. – URL: <http://apej.ru/article/07-05>[Есепке алынған күн: 01.04.2019].
7. Водные ресурсы как фактор безопасности в Центральной Азии. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/7850> [Есепке алынған күні: 25.03.2019].